

Legal-Economic Analysis of the Nature of Money and the Mechanisms for Compensating Its Devaluation in Islamic Economics

Seyed Hassan Tahmasebi Yazdabadi *

Master of Islamic Economics, Payam Noor University, Iran. Email: S.Hassan.Tahmasebi@gmail.com.

Use your device to scan and read the article online

Citation Tahmasebi Yazdabadi, SH. (2025). Legal-Economic Analysis of the Nature of Money and the Mechanisms for Compensating Its Devaluation in Islamic Economics. *EGHTESAD-E ISLAMI (A Quarterly Journal on Islamic Economics)*. 25 (99): 185-219

[10.22034/iec.2025.2054602.2856](https://doi.org/10.22034/iec.2025.2054602.2856)

Received: 27 February 2025 , Accepted: 6 October 2025

Abstract

Introduction: Inflation has created uncertainty regarding how to compensate for the loss of monetary value in debts arising from long-term contracts. Among scholars, some regard the payment of the nominal amount as full settlement of the debt, while others, considering purchasing power as the essence of fiat money, view payment adjusted by the inflation rate as proper settlement. A third group grounds the nature of money in its legal backing and maintains that the state is obliged to compensate for the decline in the value of money.

Objective: The objective of this study is to clarify the appropriate criterion and the responsibilities of the debtor and other relevant institutions in compensating for the depreciation of fiat money.

Methodology: The research employs content analysis and library-based data collection. After coding and analyzing the data and obtaining the preliminary results, the final conclusions were derived through a process of synthesis and meta-analysis of those initial findings.

Findings: The findings indicate that the basis for compensation in the settlement of debts arising from various forms of commodity-backed (real) money is the payment of a specific amount of that real money, regardless of price fluctuations, whereas the essence of fiat money is identified as “the wages of security-producing personnel (in the broad sense of the term).”

Conclusion: The study concludes that in times of inflation, when settling debts denominated in fiat money, the nominal amount must be adjusted according to the rate of increase in the wages of government employees. Furthermore, if any influential economic institution artificially intervenes in the natural money market, it is responsible for compensating the gap between the actual wage-increase rate and the rate that would have naturally emerged in the absence of such intervention.

Keywords

Nature of money, inflation, monetary depreciation, monetary backing, fiat money.

Extended Abstract

1- Introduction

In the economy, various factors such as the issuance of unbacked money by central banks, money creation by the banking network, sanctions, exchange rates, and inflationary expectations cause changes in the value of money. One of the issues that becomes more important to explain when the value of money decreases is the nature of credit money and how to compensate for the decrease in its purchasing power. On the subject of the nature of money, theories such as metallism, chartalism, and purchasing power have been expressed, and on the subject of how to compensate for the devaluation of money, it has been decided to compensate by nominal value and compensate by the inflation rate. However, these theories have flaws and contradictions regarding the nature of money and are unable to explain many behaviors related to credit money. Therefore, this study aims to explain the nature of credit money and determine the responsible party and appropriate criteria for compensating for the decrease in value of this type of money.

2- Research Methodology

This research was conducted using the content analysis method. In this method, after collecting data using the library method, the data was coded and analyzed with the main codes “How to compensate for the decrease in value in commodity money in the early Islamic economic system”, “The origin of value and types of value in commodities”, “The origin of the value of credit money” and “The role of governance in society”. Then from each group of data, initial results have been extracted. Finally, by combining and meta-analyzing the initial results, the final results of the research have been determined.

3- Research Findings

A- Commodity money existed as a commodity in society before it became money, and Islamic religious rulings related to it, just like other commodities, existed for it, and after society agreed that it was money, these rulings did not change.

B- In the repayment of all types of commodity debts, a certain amount of the weight and fineness of the commodity is guaranteed, regardless of changes in its price, and any payment in excess of the principal of the commodity is considered usury.

C- The economic value of all goods comes from the work done to create added value. After the work is done and the added value is created, the physical labor is destroyed, but its value is stored in the acquired good. Therefore, all goods store some amount of labor and effort and represent a certain amount of physical labor destroyed.

D- The condition for all goods and commodity money to enter into exchange is that they have two values: real and economic. The real value of goods depends on their level of utility, desirability, and vitality for humans, and the economic value of goods depends on the amount of work and effort required to acquire them; but the third type of value, namely the price or exchange value of goods, is determined in the market and as a result of the interaction of market forces.

E- Given the disconnection of credit money from legal support and the continuation of its price in various contracts, in accordance with the first and second conclusions, credit money must have a nature resulting from work and production in society. In order to have economic value and before entering the market, any commodity must have its roots in work or be a document and receipt of a commodity (stored work) or work performed. In the case of credit money, given the disconnection from the backing and the lack of consideration of being a document for a specific commodity, and the fact that credit money is not the direct result of destroyed physical labor like other commodities, it is inferred that credit money is a document indicating the existence of destroyed physical labor.

F- In documents in lieu of work, the true nature of the document is the nature of the type of work performed for it, and the number on the document is a standard for measuring its nature. Given that the government is the issuer of credit money, it must be determined what kind of commodity the government's role is in the production society.

G- The role of governance in society is to produce security (in the general sense of the word).

4- Conclusion

A- Nature of credit money: Each unit of credit money is a standard measure for measuring a certain amount of work to produce security and public goods, and this measure is validated by the government.

B- Compensation criterion for devaluation of credit money: According to Islamic law, in repaying a debt, what is required is the payment of a certain amount of substance. Therefore, considering the nature of credit money, that is,

the amount of work done to produce security and public goods, the payment of the debt should be adjusted by the rate of increase in the wages of government officials and employees, which is announced every year.

C- Responsibility of other institutions in compensating for the decrease in the value of credit money: The nature of credit money is to produce security, and like other goods or services, its relative value relative to other goods or services changes under the influence of natural or artificial factors in the market. Therefore, if the change in the value of credit money is due to natural market factors such as changes in supply and demand in the entire economy, no institution is responsible for compensating for the decrease in the value of the money. However, in the event of any artificial intervention in the market, contrary to Islamic principles in regulating relations between economic factors, the intervening agent is required to compensate for the depreciation of the currency by the amount of the difference between the wage growth rate and the rate that would have been achieved naturally in the market in the absence of intervention.

Funding

According to the author, this research received no specific grant from any funding agency.

Author's Contribution

The author is solely responsible for the design, implementation, writing, and final approval of the manuscript.

Conflict of Interest

The author declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

تحلیل حقوقی - اقتصادی ماهیت

و نحوه جبران کاهش ارزش پول در اقتصاد اسلامی

سیدحسین طهماسبی یزدآبادی*

Email: S.Hassan.Tahmasebi@gmail.com

کارشناس ارشد اقتصاد اسلامی، دانشگاه پیام نور، ایران.

استناد طهماسبی یزدآبادی، سیدحسین. (۱۴۰۴). تحلیل حقوقی - اقتصادی ماهیت و نحوه جبران کاهش ارزش پول در اقتصاد اسلامی. فصلنامه اقتصاد اسلامی. ۲۵ (۹۹): ۳۹-۵

 [10.22034/iee.2025.2054602.2856](https://doi.org/10.22034/iee.2025.2054602.2856)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۴

چکیده

مقدمه: تورم موجب سردرگمی افراد در نحوه جبران کاهش ارزش پول، در دیون ناشی از قراردادهای مدت‌دار شده است. در میان کارشناسان، برخی پرداخت مبلغ اسمی را ادای دین می‌دانند، برخی با ملاک قراردادن قدرت خرید به عنوان ذات پول اعتباری، پرداخت مبلغ تعدیل‌شده توسط نرخ تورم را ادای دین می‌دانند و برخی ماهیت پول را پشتوانه قانونی آن دانسته، به لزوم جبران کاهش ارزش پول توسط حاکمیت حکم می‌کنند.

هدف: تبیین معیار مناسب و مسئولیت مدیون و سایر نهادهای مرتبط جهت جبران کاهش ارزش پول اعتباری.

روش‌شناسی: این پژوهش به روش تحلیل محتوا و جمع‌آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای انجام گرفته است و پس از کدگذاری و تحلیل داده‌ها و اخذ نتایج اولیه، با استفاده از ترکیب و فراتحلیل نتایج اولیه، نتایج نهایی مشخص گردیده‌اند.

یافته‌ها: مبنای جبران در ادای دیون ناشی از انواع پول‌های حقیقی، پرداخت مقداری مشخص از ماهیت پول حقیقی، فارغ از تغییرات قیمتی آن می‌باشد و ماهیت پول‌های اعتباری «دستمزد کارکنان تولید امنیت - به معنای عام کلمه -» است.

نتیجه‌گیری: در هنگام بروز تورم، در ادای دیونی که موضوع آنها پول اعتباری می‌باشد، مبلغ اسمی باید با نرخ افزایش دستمزد کارمندان حاکمیت تعدیل گردد. همچنین در صورت دخالت مصنوعی هر یک از نهادهای تأثیرگذار اقتصادی در بازار طبیعی پول، جبران فاصله نرخ افزایش دستمزد تا نرخ که در صورت عدم مداخله، به صورت طبیعی در بازار حاصل می‌گردید، بر عهده آن نهاد می‌باشد.

واژگان کلیدی

ماهیت پول، تورم، کاهش ارزش پول، پشتوانه پول، پول اعتباری.

مقدمه

عوامل مختلفی مانند انتشار پول بدون پشتوانه توسط بانک‌های مرکزی، خلق پول توسط شبکه بانکی، جنگ، قحطی و تحریم، نرخ ارز و انتظارات تورمی موجب تغییر در ارزش پول می‌گردند. در هنگام کاهش ارزش پول و ایجاد تورم، مسائل مختلف و جدیدی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و حقوقی پدیدار می‌گردد. یکی از مهم‌ترین مسائل حقوقی-اقتصادی، مسئله ماهیت پول اعتباری و چگونگی جبران کاهش قدرت خرید آن است؛ مسئله‌ای که نظریات متفاوتی درباره آن ارائه شده است. نخستین نظریه با استصحاب به نحوه جبران در پول‌های حقیقی، پرداخت مبلغ اسمی را ملاک ادای دین می‌داند. از جمله ایرادهای این نظریه آن است که هیچ توضیحی درباره ماهیت پول‌های اعتباری ارائه نمی‌دهد. همچنین این نظریه درباره این حقیقت عرفی که «ادای دین در دیون با منشأ پول اعتباری، بعد از تورم و کاهش ارزش شدید پول، با همان اعداد اسمی قابل جبران نیست» و نیز «مسئولیت عوامل مداخله‌گر در بازار طبیعی پول» ساکت است. در نظریه دوم با معرفی قدرت خرید به عنوان ماهیت و ذات پول اعتباری، پرداخت مبلغ تعدیل‌شده با نرخ تورم، ملاک ادای دین دانسته شده و جهت اثبات آن به نظر عرف استناد گردیده است؛ لیکن به این نکته توجه نشده است که عرف نیز باید مبتنی بر دلایل علمی و منطقی، مصداقی را بر موضوعی تطبیق دهد. برای نمونه هنگامی که عرف متخصصان پزشکی، یک نفر را مصداق مرگ مغزی می‌دانند، به دلایل علمی از قبیل سطح هوشیاری و پاسخ اندام‌ها استناد می‌کنند، ولی عرف متخصصان که ماهیت پول را قدرت خرید می‌دانند، آن را صرفاً امری بدیهی دانسته، هیچ دلیل علمی برای آن ارائه نمی‌کنند؛ در صورتی که قدرت خرید از عوارض داخل شدن یک کالا در بازار و به هنگام مبادله است و در مورد همه کالاها از جمله پول‌های حقیقی و اعتباری عمومیت دارد و دارا بودن قدرت خرید دلیل بر

این نیست که ذات و ماهیت پول‌هایی مانند دینار، درهم و ریال قدرت خرید است. همچنین این نظریه در مسائلی مانند «چرایی متفاوت بودن نحوه تسویه دیون ریالی و دلاری هرچند هر دو از مصادیق پول‌های اعتباری می‌باشند» و «چرایی ماهیت متفاوت پول قبل از زمان سررسید دین و بعد از آن در قوانین قضایی» در برخورد با منشأ خود، یعنی عرف، دچار تناقض می‌گردد و از تبیین مسائلی دیگر از قبیل «نسبی بودن تورم خفیف و شدید یا اصطلاحات کوتاه‌مدت و بلندمدت»، «وجود همزمان قدرت پرداخت در برابر قدرت خرید در بازار»، «مسئولیت عوامل مداخله‌گر در بازار طبیعی پول»، «چرایی دلارزدایی در مبادلات بین‌المللی علی‌رغم ثبات قیمت دلار» و «ایرادهای بسیار وارد بر معیار نرخ تورم در جبران کاهش ارزش پول» ناتوان است. در نظریه سوم ماهیت پول، پشتوانه قانونی آن در نظر گرفته شده و به لزوم جبران کاهش ارزش پول توسط حاکمیت، حکم شده است؛ ولی به «انقطاع پول اعتباری از پشتوانه قانونی»، «وجود عوامل طبیعی بازار در تغییر ارزش پول» و «جبران قسمتی از کاهش ارزش پول در قالب افزایش حقوق کارکنان» توجه نشده است. در این شرایط، در یک قرارداد حالتی را می‌توان در نظر گرفت که یکی از طرفین، مقلد یکی از مراجع مخالف جبران کاهش ارزش پول و طرف دیگر، مقلد یکی از مراجع موافق جبران کاهش ارزش پول باشد. در این حالت تکلیف چیست؟ مهم این است که حکم منطبق با حق، فقط یک حکم است و چند حکم نمی‌تواند منطبق بر حق باشد. همچنین برقراری عدل در جامعه و برآورده‌نمودن اهداف نظام اقتصادی اسلام، در گرو شناخت و اجرای درست حقوق است. با این هدف، در این پژوهش به تبیین ماهیت پول اعتباری و تعیین مسئول و معیار مناسب جبران کاهش ارزش در این نوع پول پرداخته شده است.

۱. مبانی نظری

پول در لغت: علامه دهخدا/ در ذیل تعریف پول آورده است: «زر یا سیم یا هر فلز دیگر مسکوک و رایج و اسکناس» (دهخدا، ۱۳۶۰). در فرهنگ عمید و فرهنگ معین آورده شده است: «قطعه‌ای از طلا، نقره، مس یا هر فلز دیگر که از طرف دولت سکه زده می‌شود» (عمید، ۱۳۹۰ / معین، ۱۳۷۵، ذیل واژه پول). در فرهنگ سخن آمده است: «پول شیء فلزی یا کاغذی با واحدی مشخص، اعتبار آن به علت خود آن شیء - مانند طلا و نقره - و یا به علت ارزش و پشتوانه آن - مانند اسکناس - است» (انوری، ۱۳۸۱، ص ۴۵۲).

پول در اصطلاح فقهی: هر چیزی که عوض کالاها و خدمات قرار بگیرد، ثمن (پول) نامیده می‌شود. بعضی از فقها بیان می‌کنند که پول چیزی است که بیانگر و حافظ ارزش مبادله‌ای خالص است یا چیزی است که ارزش مصرفی آن در ارزش مبادله‌ای آن می‌باشد. محقق اردبیلی در بیان مراد از ثمن می‌گوید: «طلا و نقره را ثمن نامیده‌اند، زیرا عوض اشیا قرار می‌گیرند» و معنای ثمن را آنچه را که با عوض داده می‌شود و آنچه که با آن خریده می‌شود، می‌داند (محقق اردبیلی، ۱۴۰۵ ق، ص ۱۲۷).

پول در اصطلاح حقوقی: در روابط قراردادی و عقود، بیشتر از لغت ثمن یا عوض استفاده شده است که پول اعتباری را نیز شامل می‌شود. هنگامی که فردی کالایی را می‌خرد، باید هنگام معامله مقدار، جنس و وصف ثمن معلوم باشد، وگرنه معامله باطل است. پس ماهیت پول عبارت است از ارزش و اهمیت واقعی آن به عنوان مالی که می‌توان آن را در خرید کالاها و خدمات استفاده نمود. به این اعتبار پول مال است و مال بودن آن جهت تسهیل معاملات به وسیله دولت‌ها اعتبار می‌شود (شمس، ۱۳۷۳، ص ۳۱).

پول در اقتصاد: در اقتصاد معمولاً سه کارکرد پول به عنوان «واسطه مبادله»، «واحد محاسبه ارزش» و «ذخیره ارزش» مطرح می‌شود، ولی در نقش اصلی پول اختلاف وجود دارد. در بیان پیروان نظریه کالایی درباره نحوه

پیدایش بازاری پول می‌توان گفت این نگرش بر کارکرد «واسطه مبادله» به عنوان نقش اصلی پول تأکید دارد و دو نقش دیگر را دارای اهمیت کمتر و تابع کارکرد محوری واسطه مبادله می‌داند. درمقابل نظریه پردازان اعتباری که پول را نمایانگر انتزاعی ارزش و طلبی از جامعه می‌دانند، کارکرد اصلی پول را ایفای نقش محاسبه ارزش می‌دانند (سبحانی و درودیان، ۱۳۹۴، ص ۱۱۷).

ماهیت پول اعتباری: به نظر برخی فقها و حقوقدانان اسکناس مال به حساب می‌آید (امام خمینی، [بی‌تا]، ص ۶۱۳/ کاتوزیان، ۱۳۸۷، ص ۲۵۹).

یعنی باید گفت موضوع این سند به قدری با ماهیت خود آمیخته شده است که انگار حق مالی از اجزای سند گردیده است نه اینکه اسکناس فقط نماینده پول فلزی یا حاکی از مال باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۲، ص ۵۴۰). بعضی اسکناس را رسید بدهی دولت یا بانک مرکزی به مردم و سند پشتوانه موجود در بانک ناشر می‌دانند. پس اگر اسکناس از اعتبار بیفتد، ذمه قرض گیرنده به درهم و دیناری که این اسناد بدل آنهاست، مشغول می‌گردد (اصفهانی، ۱۴۲۲ ق، ص ۴۷۴).

شهید بهشتی اسکناس را سند کار انباشته و حواله انبار دانسته، می‌نویسد: «پول نماینده مقداری کار انباشته است» (بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۷۸). از نظر وی «بهترین تعبیر برای پول در این سطح عمومی، بحث «حواله انبار» است که در هر انباری آن را قبول می‌کنند و در ازای آن مقداری کار انباشته یا زنده تحویل می‌دهند» (بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۹۳).

بعضی اسکناس را سند قدرت خرید و نماینده پول می‌دانند و می‌نویسند: «در پول اعتباری صرف، ارزش و توان خرید، همه هستی و اساس آن است؛ یعنی قدرت خرید حیثیت تقییدیه آن می‌باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص ۷۲-۷۳). بعضی اسکناس را یک مال مثلی دانسته و موضوع و مقوم مثلث پول را مانند درهم و دینار صدر اسلام، همان ارزش اسمی آن می‌دانند (امینی و سماواتی، ۱۳۸۶، ص ۱۹).

تورم و کاهش ارزش پول: تورم در لغت به معنای آماس کردن، انبساط و بزرگ‌شدن بی‌رویه، بادکردن و انفتاخ است (ابن‌منظور، ج ۶، ص ۴۳۱). در

اصطلاح اقتصادی عبارت است از فزونی تقاضای کل در مقایسه با عرضه کل یا افزایش بی‌رویه مقدار پول در مقایسه با کالای موجود برای خرید (کتابی، ۱۳۶۷، ص ۲۶). معروف‌ترین تعریف تورم «افزایش سطح عمومی قیمت‌هاست» (یوسفی، ۱۳۸۱، ص ۵۳). تورم از مهم‌ترین عوارض پول است و مطابق یک تعریف به معنای «افزایش عمومی و نامتناسب قیمت‌ها که اغلب حالتی مداوم و برگشت‌ناپذیر دارد» است. همچنین تورم و کاهش ارزش پول ارتباط نزدیکی به یکدیگر دارند (کتابی، ۱۳۶۷، ص ۲۹).

۲. پیشینه تحقیق

الف) پیشینه داخلی

حبیبی‌تبار و قاضی‌زاده (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «مسئولیت مدنی ناشی از جبران کاهش ارزش پول در فقه امامیه و حقوق ایران»، به روش توصیفی-تحلیلی نشان داده‌اند که ارزش حقیقی و واقعی پول و اسکناس‌های رایج با محاسبه نرخ تورم و لحاظ نمودن شرایط و نوسانات نرخ کالا و قدرت خرید مردم در بازار تحصیل می‌گردد و اعمال چنین روشی در پرداخت و تأدیه پول ربا محسوب نمی‌شود؛ چراکه اولاً تحصیل منفعتی صورت نگرفته تا مصداق ربا باشد، ثانیاً عدم پرداخت مبلغ تعدیل‌شده به وسیله نرخ تورم، باعث ضرر به دائن و عدم رعایت شرط تساوی عوضین می‌گردد. همچنین مسئولان سیاسی یا اقتصادی کشور نیز که به نحوی موجب کاهش ارزش پول می‌شوند، در قبال جبران آن ضامن‌اند.

توسلی و نصر اصفهانی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی فقهی جبران کاهش ارزش پول با رویکرد مبنایی تحلیل ماهیت پول» به روش توصیفی-تحلیلی به این نتیجه رسیده‌اند که کاهش ارزش پول که به دلیل عملکرد سیاست پولی انبساطی بی‌رویه دولت باشد، محصول نقص اعتبار و نقص در مال بوده و مشمول قواعد فقهی اوفوا بالعقود، اتلاف و دیگر قواعد

فقهی است. بنابراین دولت ضامن و موظف است در دستمزدها و حقوق جبران نماید. همچنین به دلیل اینکه ترمیم حقوق و دستمزدها در بلندمدت صورت می‌گیرد و نه در کوتاه‌مدت، حکم فقهی جبران کاهش ارزش پول برای بدهی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت بین مردم متفاوت است.

توسلی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «تبیین ماهیت پول در چارچوب نظریه اعتباریات علامه طباطبایی» با روش توصیفی - تحلیلی به این نتیجه رسیده است که پول‌های کاغذی و دیجیتالی کنونی در هر دو سطح مفهوم و مصداق، اعتباری است. بر مبنای تحلیل مال اعتباری، حفظ ارزش پول به عنوان مهم‌ترین هدف سیاست‌های پولی بر مبنای این نظریه به اثبات می‌رسد. بر مبنای تحلیل مال اعتباری و حدیث «من اتلف مال غیره فهو له ضامن»، دولت با اتخاذ سیاست‌های بی‌رویه، نقص در مال ایجاد کرده، بنابراین ضامن کاهش قدرت خرید بوده و باید بی‌منت در حقوق‌ها و دستمزدها جبران کند.

موسویان و میثمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نظریه اختصاص جبران کاهش ارزش پول به بعد از سررسید» از روش تحلیل محتوا و روش دلفی دومرحله‌ای برای گردآوری نظریات خبرگان بانکداری اسلامی استفاده نموده‌اند و بر اساس فرضیه پژوهش نشان داده‌اند جبران کاهش ارزش پول قبل از سررسید به سبب اقدام شخص ربا محسوب می‌شود، اما پس از سررسید به دلیل از بین رفتن قاعده اقدام و زیان دیدن شخص از کاهش ارزش پول، جبران کاهش ارزش پول ضروری است.

حسامی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تبیین فقهی ضمان حاکمیت اسلامی در جبران کاهش ارزش پول»، به روش تحلیل متون و روش اجتهادی نشان داده است اگر به تشخیص عرف متخصصان اقتصادی، آسیب‌هایی مانند تورم و پیامدهای آن، ناشی از تعدی و تفریط دولت در استفاده از سیاست‌های پولی باشد، در این آسیب‌ها نمی‌توان قواعد احسان و استیمان

را برای دولت جاری نمود و دولت طبق قواعد فقهی لاضرر، اتلاف، تسبیب، ضمان ید، احترام، تسلیط و ممنوعیت اکل مال به باطل، ضامن جبران خسارت‌هاست.

افتخار جهرمی و حسینی پویا (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل و نقد اقوال فقهی پیرامون خسارات کاهش ارزش پول پس از تأخیر در تأدیه» با روش توصیفی-تحلیلی نشان داده‌اند پول در نسبت طولی و عرضی زمان می‌تواند مثلی یا قیمی در نظر گرفته شود. نیز پول‌های اعتباری، اموالی اعتباری و قراردادی‌اند و در آنها مفهوم مال و مالیت قابل تفکیک نیست. پس ورود خسارت به مالیت به معنای ورود خسارت به عین مال محسوب می‌گردد و بنا بر قاعده لاضرر باید جبران شود. بنابراین تحدید مسئولیت مدیون مباطل که مرتکب تقصیر قراردادی شده و تحمیل زیان بر دائنی که بی‌تقصیر است، وجاهت ندارد و مغایر با قواعد فقهی «لاضرر، ضمان ید، اتلاف، تسبیب، منع اکل مال به باطل، احترام مال مسلم، شروط، تعدی و تفریط و احسان» می‌باشد.

موسایی (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «بررسی دلایل جبران کاهش قدرت خرید پول» با روش توصیفی-تحلیلی، ضمن برشمردن ادله یازده‌گانه جهت لزوم جبران کاهش ارزش پول، نشان داده است جبران کاهش ارزش پول از تعریف ربا خروج موضوعی داشته، جبران آن لازم است. از نظر وی پذیرش این گزاره در اقتصاد باعث ایجاد تغییرات شگرفی در مبادلات اقتصادی خواهد شد که حداقل نتیجه حاصل از آن توزیع مناسب‌تر درآمد و ثروت خواهد بود و عدم پذیرش جبران کاهش ارزش پول در معاملات مدت‌دار، قسط و عدالت توصیه‌شده در اسلام را خدشه‌دار می‌کند.

یوسفی (۱۳۸۱) در پژوهشی با عنوان «جبران کاهش ارزش پول در دیون و روابط مالی» به روش توصیفی-تحلیلی نشان داده است جهت تعیین حکم جبران کاهش ارزش پول، سه حالت قابل تصور است: حالت اول- در

تورم‌های شدید که عرف عام مردم در معاملات مدت‌دار عکس‌العمل قابل ملاحظه‌ای دارند، جبران کاهش ارزش پول از مصادیق ربا محسوب نمی‌شود و لازم است. حالت دوم - در تورم‌های خفیف که عرف عام عکس‌العمل قابل ملاحظه‌ای ندارند، جبران کاهش ارزش پول از مصادیق ربا و حرام است. حالت سوم - در تورم‌های متوسط که واکنش عرف عام قابل تشخیص نیست، جبران کاهش ارزش پول لازم نیست و طریق احتیاط، مصالحه است.

ب) پیشینه خارجی

عبدالرحمن (۲۰۲۴م) در پژوهشی با عنوان «پیوند بدهی به سطح قیمت» به روش تحلیلی - تطبیقی به موضوع تغییر ارزش پول در پول‌های اعتباری پرداخته است. از نظر وی پول‌های حقیقی به یک استاندارد قیمتی خاص مرتبط بوده است، مانند سکه‌های طلا یا نقره که قیمت آنها وابسته به فلز طلا یا نقره بوده است، ولی پول اعتباری با قیمت خاصی ارتباط ندارد و فقط نشان‌دهنده قدرت خرید است که توسط ناشر مشخص شده است. بنابراین ارزش پول اعتباری به میزان تورم یا کاهش تورم در کشور بستگی دارد. تورم بالاتر موجب کاهش بیشتر ارزش پول می‌گردد و هرچه تورم کمتر شود، ارزش آن بیشتر می‌شود.

عبدالمقصود سعد (۲۰۲۳م) در پژوهشی با عنوان «اثر تغییر ارزش پول بر قرارداد قرض بین قانون مدنی و فقه اسلامی» با روش تحلیلی - تطبیقی به بررسی، تحلیل و مقایسه تأثیر تغییر ارزش پول بر قرارداد قرض بین قانون مدنی مصر و فقه اسلامی پرداخته است. وی با توجه به این مطلب که «عواملی در اثر تغییر ارزش پول در حین قرارداد قرض به وجود می‌آید که باعث عدم تعادل در قرارداد بین دو طرف می‌شود و اجرای قرارداد را برای یکی از طرفین سنگین‌تر می‌کند و از طرف دیگر قرض‌دهنده عمل قرض را برای رضای خدا انجام می‌دهد» و با بیان پنج نظر فقهی اهل سنت و مقایسه آن با قانون مدنی مصر به این نتیجه رسیده است که «در صورت

افزایش ارزش پول، تغییر تعادل به نفع طلبکار خواهد بود و در صورت کاهش ارزش پول، تغییر تعادل به نفع بدهکار می‌باشد و موضوع برای دو طرف قرارداد یکسان است. بنابراین در صورت تغییر ارزش پول، قرض‌دهنده که عقد قرض را برای رضای خدا انجام داده است، مجاز به دریافت بیش از اصل پول نمی‌باشد».

۳. روش پژوهش

این پژوهش به روش تحلیل محتوا انجام شده است. در این روش ابتدا گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و از منابع مرتبط با مکتب اقتصادی اسلام و سایر مکاتب اقتصادی که با نظرات اندیشمندان مسلمان همسویی دارد، انجام گردیده، سپس به کدگذاری و تحلیل داده‌ها با کدهای اصلی «چگونگی جبران کاهش ارزش در پول‌های کالایی در نظام اقتصادی صدر اسلام»، «منشأ ارزش و انواع ارزش در کالاها»، «منشأ ارزش پول اعتباری» و «نقش حاکمیت در جامعه» پرداخته شده و از هر گروه از داده‌ها نتایج اولیه استخراج گردیده است. در نهایت با ترکیب و فراتحلیل نتایج اولیه، نتایج نهایی پژوهش مشخص گردیده‌اند.

۴. اطلاعات داده‌ها و نتایج اولیه

الف) چگونگی جبران کاهش ارزش در پول‌های کالایی در نظام اقتصادی صدر اسلام داده‌ها: در جوامع مختلف کالاهایی متناسب با شغل مردم و شرایط جغرافیایی، واسطه در دادوستد قرار می‌گرفت، مانند نمک، صدف، ماهی خشک شده، توتون، پوست، لباس و غیره (فرهنگ دهخدا، ذیل عنوان پول). هنگام ظهور اسلام که فلز طلا و نقره به عنوان پول به کار گرفته می‌شدند، پیامبر (ص) سکه‌های قبلی را بدون هیچ‌گونه تغییری به کار برد و زکات را نیز بر پایه همان‌ها وضع کرد. مسلمانان درهم و دینار را وزن می‌کردند و

بی‌نگاه به نوشته و عدد روی آنها به دادوستد می‌پرداختند. نزد آنان مقدار طلا و نقره در دینار و درهم اهمیت داشت (امین عاملی، ۱۴۲۱ ق، ص ۵۳۹). در دوران حضور معصومان عوامل مختلفی باعث تغییر ارزش دینار و درهم و ایجاد تورم می‌گردیده است (کشف معادن جدید، شکستن و ذوب مسکوک درهم و دینار، کنز پول، جنگ، قحطی و خشکسالی، از دور خارج شدن، کاهش عیار فلز گران‌بها، احتکار، ضرب زیاد پول، کمبود نقود و تغییرات حجم پول ناشی از فتوحات) (یوسفی، ۱۳۸۰، ص ۱۲۱-۱۲۳). از جمله می‌توان به سه روایت زیر که نشان‌دهنده تغییر سطح عمومی قیمت‌ها بوده است، اشاره کرد. اول: به رسول خدا^(ص) گفته شد که قیمت‌ها (الاسعار) افزایش و کاهش می‌یابد، ای کاش برای کالاها قیمت تعیین می‌کردی. رسول خدا^(ص) فرمود: «حاضر نیستم خدا را با بدعتی ملاقات کنم که کسی در آن از من سبقت نگرفته باشد» (شیخ صدوق، ۱۴۱۶ ق، ص ۳۸۸). کلمه «الاسعار» در این روایت جمع و «الف و لام» دارد، بنابراین روایت بر نوسان قیمت همه یا اکثر کالاها (سطح عمومی قیمت‌ها) دلالت صریح دارد. دوم: طبق نقل ابوحمزه ثمالی، امام سجاده^(ع) در پاسخ سؤال درباره افزایش قیمت‌ها فرمودند: «افزایش قیمت‌ها هیچ ربطی به من ندارد، بالا و پایین رفتن قیمت بر عهده خداوند متعال است» (همان، ص ۳۸۸). سوم: حماد بن عثمان نقل می‌کند: مردم مدینه دچار گرانی و قحطی شدند و نزد امام صادق^(ع) خوراک عالی وجود داشت که اول سال تهیه کرده بودند. حضرت به خدمتکاران خود فرمودند: «برای ما مقداری جو بخرید و با این خوراکی مخلوط نمایید یا آن را در ازای غذایی بفروشید؛ چراکه ما مایل نیستیم غذای مرغوب استفاده کنیم و مردم نامرغوب» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ص ۱۶۶).

بنابراین هرچند عوامل مختلفی باعث تغییر ارزش دینار و درهم و ایجاد تورم می‌شده است، ولی آنچه به ضمان می‌آمده، مقدار مشخص از ماهیت (فلز طلا یا نقره) مورد دین با عیار مشخص بوده است و قیمت یا ارزش

مبادلاتی مورد ضمان نبوده است.

نتیجه اول: پول‌های کلایلی قبل از پول‌بودن، به عنوان کالا در جامعه وجود داشته‌اند و احکام عمومی مربوط به دین، دقیقاً مانند سایر کالاها، در مورد آنها نیز وجود داشته است و پس از توافق جامعه بر پول‌بودن آنها این احکام هیچ تغییری نیافته‌اند.

نتیجه دوم: حکم عمومی در پرداخت دیون: «در بازپرداخت همه انواع دیون کلایلی، میزان مشخصی از وزن و عیار ماهیت کالا، فارغ از تغییرات قیمتی آن، مورد ضمان می‌باشد و پرداخت هر گونه مازاد بر اصل ماهیت مورد دین، ربا محسوب می‌گردد».

ب) منشأ ارزش و انواع ارزش در کالاها

داده‌ها: در قرآن کریم از جمله آیات ۶۴ و ۷۲ سوره واقعه «أَنْتُمْ تَرْزَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» و «أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ» و آیه ۳۹ سوره نجم «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» بیانگر این نکته‌اند که منشأ ارزش همه کالاهایی که دارای ارزش اقتصادی‌اند، در انتها به دو عامل کار و طبیعت منتهی می‌شوند. بنابراین در اسلام اساس درآمد کار است و بر این مبنا سودی که در خرید و فروش و تجارت تحصیل می‌شود، نتیجه کار می‌باشد (فرزین‌وش و ندری، ۱۳۸۱، ص ۱۵۹). استاد مطهری این دیدگاه را به این صورت تقریر می‌کند: «هر ملکیتی که بر اساس کار پیدا نشده، ظلم و باطل است و اندیشمندان مسلمان این موضوع که اصل ثروت باید فقط مولود کار باشد را درست می‌دانند» (مطهری، ۱۳۶۴، ص ۱۶۶-۱۶۷). آدام اسمیت (Adam Smith) می‌نویسد: قیمت واقعی هر چیز یعنی هزینه واقعی که خواهان آن چیز باید متحمل شود، برابر با رنج و زحمت تحصیل آن است. پس ارزش هر کالا برای صاحب آن مساوی با مقدار نیروی کاری است که او می‌تواند با کالای مزبور خریداری نماید. بنابراین کار معیار واقعی ارزش مبادله تمامی کالاهاست و اولین قیمت یا اولین پول خریدی که برای هر

چیز پرداخت شده، نیروی کار است. بنابراین تنها و صرفاً نیروی کار است که ارزشش هرگز تغییر نمی‌کند و معیار واقعی و نهایی است که همیشه و در همه جا ارزش تمام کالاها با آن سنجیده می‌شود. ولی اگرچه نیروی کار معیار واقعی ارزش مبادله تمامی کالاهاست، ارزش را معمولاً با آن اندازه نمی‌گیرند. کار قیمت واقعی کالا و پول بهای ظاهری آن است. قیمت واقعی همیشه ثابت می‌ماند، ولی به دلیل نوسانات ارزش سیم و زر، ارزش قیمت ظاهری همواره نوسان دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ص ۱۱۵-۱۱۸).

ریکاردو (Ricardo) و مارکس (Marx) مال را به میزان کار انجام‌شده برای تولید کالا می‌سنجند. اقتصاددانان دیگر مال را چیزی می‌دانند که علاوه بر دارا بودن فایده و مطلوبیت برای عرف و عقلا، دارای ویژگی‌های کمیابی نسبی نیز باشد (یوسفی، ۱۳۷۷، ص ۸۳-۷۲). پس می‌توان گفت اقتصاددانان مال را چیزی می‌دانند که در تولید آن، هزینه و کار شده و از نگاه عرف و عقلا دارای فایده و مطلوبیت است (احمدوند، ۱۳۸۲، ص ۹۶). دیدگاه مارکس به دلیل اعتقاد او به نظریه ارزش مبتنی بر نیروی کار است. مارکس پذیرش طلا به عنوان پول را ناشی از آن می‌دانست که قبل از آن به عنوان کالایی دارای ارزش محسوب شده و کار و تلاش در معدن و ضرابکاری به آن ارزش داده است (اینگهام، ۲۰۰۴م، ص ۶۱). نیز نظر شومپتر (Schumpeter) مبنی بر اینکه دارنده پول طلبکار کالا است و پول مطالبه‌ای از تولید اجتماعی است، بیانگر همین نکته است (سبحانی و درودیان، ۱۳۹۴، ص ۱۱۹).

جایی که ارزش نسبی کالاها تغییر می‌کند، بایستی وسیله‌ای داشت که معین کند ارزش واقعی کدام یک کاهش و کدام یک افزایش یافته است و این تنها به شرطی ممکن است که کالاها با نوعی مقیاس بی‌تغییر از ارزش مقایسه شوند، در صورتی که هیچ کالایی وجود ندارد که مقدار کار لازم برای تولیدش در معرض تغییر نباشد. طلا نیز تنها برای کالاهایی که شرایط تولیدشان از هر جهت با شرایط تولید خودش یکسان باشد، مقیاس کامل

ارزش خواهد بود. قیمت کالاها به علت تغییر مقدار عرضه به تقاضا تغییر می‌یابد. ارزش طلا و نقره فقط به نسبت مقدار کاری است که برای تولید و به‌بازارآوردن آنها لازم است (ریکاردو، ۱۳۷۴، ص ۸۷-۸۹). مهم‌ترین پیشرفتی که نظریات ریکاردو نسبت به نظریات پیش از خود دارد، این است که نه تنها کار بلکه سایر هزینه‌های تولید و همین‌طور تقاضای بازار را در ارزش کالاها مؤثر می‌داند (شاگری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۶). عموماً معیارهای ارزش در قالب سه نظریه بیان شده‌اند: الف) نظریه کار؛ این نظریه ارزش هر کالا یا خدمت را معادل کاری که روی آن انجام گرفته، می‌داند. ب) نظریه ارزش بر پایه هزینه تولید؛ این نظریه افزون بر عامل کار، سایر هزینه‌ها مانند هزینه سرمایه، اجاره و غیره را نیز در قیمت و ارزش کالا مؤثر می‌داند. ج) نظریه ارزش نهایی؛ ارزش هر کالای مصرفی یا خدمت را مطلوبیت نهایی آن مشخص می‌کند؛ یعنی ارزش منوط به فایده آن به‌طور عام نیست، بلکه به مطلوبیت نهایی آن وابسته است. با توجه به آنچه گذشت، مبنای تعیین ارزش فقط کار و هزینه‌های تولید نیست، بلکه کمیابی و مطلوبیت نهایی ناشی از مصرف نیز عامل ارزشمندی اقتصادی کالاها و خدمات است. ارزش یا قیمت کالاها و خدمات توسط دو نیروی عرضه و تقاضا در بازار تعیین می‌شود (شاگری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۹).

اقتصاددانان کلاسیک و ماقبل آن که منظورشان از پول، پول کالایی می‌باشد، عمدتاً معتقد بودند آنچه ارزش پول را تعیین می‌کند، میزان کار انجام‌شده برای تولید آن است. پتی (Petty) از نخستین کسانی بود که تمایز میان قیمت و ارزش را روشن و شکلی اولیه از نظریه ارزش کار را درک کرد (شاگری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۴). او معتقد است در یک الگوی تولید و مبادله که در آن، دو نفر به میزان ساعات برابری کار می‌کنند، یک نفر وسیله معیشت خود را به علاوه مقداری ذرت و دیگری وسیله معیشت خود را به علاوه مقداری نقره تولید می‌کند، در این حالت ارزش مبادله‌ای ذرت بر حسب نقره از یکسان

فرض کردن ارزش این دو وسیله معیشت تعیین می‌شود و ارزش ذرت بر حسب نقره برابر است با نسبت مقادیر زمان کار تجسم یافته در هر واحد از این کالاها. از نتایج آثار پتی این است که ارزش مبادله‌ای ذرت بر مبنای نقره فقط یک ارزش مصنوعی است نه طبیعی، زیرا مقایسه بین چیزی است که به طور طبیعی مفید و چیزی که به تنهایی غیرضروری است؛ اما در هر حالت از نظر پتی میزان ارزش طبیعی و مصنوعی وابسته به میزان کاری است که در تولید آن کالا یا آن سکه نقره به کار رفته است (Aspromourgos, 1996, p.26).

هدف افراد جامعه از تحصیل اموال، تصاحب دو ارزش مصرفی و مبادله‌ای به صورت توأمان یا تصاحب یکی از این دو ارزش است. نویسنده کتاب **ثروت ملل** می‌گوید: «واژه ارزش دو معنای مختلف دارد. گاهی درجه مطلوبیت بعضی از اشیا را بیان می‌کند و گاهی قدرت خرید سایر کالاها را که مالک بودن آن شیء به خصوص را ایجاد می‌کند. اولی را می‌توانیم ارزش مصرفی و دومی را ارزش مبادله‌ای بنامیم» (اسمیت، ۱۳۵۷، ص ۲۶). دو ارزش مصرفی و مبادله‌ای هیچ‌گونه ملازمه‌ای با یکدیگر ندارند و اجتماع یا افتراق آنها در شیء واحد قابل تصور است؛ مثلاً هوا هرچند دارای ارزش مصرفی است، ولی فاقد ارزش مبادله‌ای است. از طرف دیگر اسکناس هرچند غالباً ارزش مصرفی ندارد، اما دارای ارزش مبادله‌ای است. جواهرات تزئینی ترکیبی از هر دو ارزش را داراست و بعضی اشیا مانند ریگ‌های بیابان نیز هیچ یک از این دو ارزش را دارا نیستند. بنابراین ارزش اقتصادی هر کالا حاوی ترکیبی از ارزش مصرفی و ارزش مبادله‌ای یا حاوی یکی از این دو ارزش است. ارزش مبادله‌ای (مالیت) می‌تواند واقعی مانند جواهرات یا اعتباری و قراردادی مانند اسکناس باشد (افتخار جهرمی و حسینی پویا، ۱۳۹۴، ص ۱۴).

پیش از دوره سرمایه‌داری و عصر کشاورزی، بشر برای ادامه حیات به قدر نیاز شکار می‌کرد یا از میوه‌های خودروی گیاهی ارتزاق می‌نمود. برای او این امکان وجود نداشت بهره‌مندی از درآمد واقعی را که با کار و کوشش

تحصیل می‌کرد، به تأخیر بیندازد. به عبارت دیگر پس‌انداز و سرمایه‌گذاری معنا و تحقق خارجی نداشت. از نظر اقتصادی بزرگ‌ترین تحولی که به تدریج از عصر کشاورزی شروع شد و در عصر صنعت به اوج رسید، روی آوردن انسان به نظام تولید سرمایه‌داری است. سرمایه که هدیه طبیعت و محصول خلاقیت و فناوری انسان است، برای انسان این امکان را فراهم می‌کند که جریان حاضر را به جریان مستمری از درآمد مبدل کند؛ به عبارت دیگر بین درآمد حاضر خود در یک لحظه از زمان با جریانی از درآمدهای آینده رابطه برقرار کند (فرزین‌وش و ندری، ۱۳۸۱، ص ۱۶۷).

نتیجه سوم: منشأ ارزش اقتصادی همه کالاها، کار انجام گرفته برای ایجاد ارزش افزوده است. پس از اتمام کار و ایجاد ارزش افزوده، کار فیزیکی نابود می‌شود، ولی ارزش آن در کالای تحصیل شده ذخیره می‌گردد. بنابراین همه کالاها مقداری کار و زحمت را در خود ذخیره کرده، نماینده مقدار مشخصی از کار فیزیکی نابودشده‌اند.

نتیجه چهارم: شرط ورود همه کالاها و پول‌های کالایی در مبادله، داشتن دو ارزش حقیقی و اقتصادی است. ارزش حقیقی کالاها وابسته به میزان فایده، مطلوبیت و حیاتی بودن آن برای انسان است و ارزش اقتصادی کالاها وابسته به میزان کار و تلاش تحصیل آنهاست؛ ولی قسم سوم ارزش یعنی قیمت یا ارزش مبادلاتی کالاها در بازار و بر اثر تداخل نیروهای بازار تعیین می‌گردد.

ج) منشأ ارزش پول اعتباری

داده‌ها: استاد مطهری می‌فرماید: «تعریف و شناخت مفاهیم اعتباری به این است که بدانیم این اعتبارات از چه حقایقی اخذ شده است؛ زیرا در فلسفه در جای خود ثابت شده است که همه اعتبارات در نهایت به نحوی به حقایق مربوط می‌شوند و امور اعتباری به نحوی باید منشأ واقعی داشته باشند» (مطهری، ۱۴۰۳، ق، ص ۴۶-۴۷). در معنای متعارف، پول ذاتی غیر از مالیت، ارزش مبادله‌ای یا قدرت خرید دارد. درحقیقت ارزش مبادله‌ای و

قدرت خرید بر آن ذات حمل می‌شود (سبحانی و درودیان، ۱۳۹۴، ص ۱۳۰). بنابراین همه پول‌ها باید ذات و جوهری داشته باشند تا بعد بتوان به آن مالیت و قدرت خرید داد.

نظریات اندیشمندان مسلمان: خداوند در آیه ۲۷ سوره قصص می‌فرماید: «قَالَ إِنِّيَأُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ». تدبیر در این آیه بیانگر آن است که حضرت شعیب^(ع) اراده کرد تا دخترش را به نکاح حضرت موسی^(ع) درآورد؛ اما گویی پس از مشاهده شرایط مالی حضرت موسی^(ع) متوجه شد که وی باید مهریه (ثمن) را به صورت مدت‌دار پرداخت نماید؛ لذا کار حضرت موسی^(ع) را به مدت هشت یا ده سال به عنوان مهریه (ثمن) قرار داد. شهید بهشتی اسکناس را سند کار انباشته و حواله انبار دانسته، می‌نویسد: «پول نماینده مقداری کار انباشته است. اگر صد ریال پول در دست من باشد، این صد ریال به معنای صد واحد کار انباشته است. مانند اینکه جامعه یک حواله انبار صادر کرده و به دست من داده است، کار انباشته من را گرفته، به انبار جامعه آورده، حواله‌ای به دست من داده و گفته است هر زمان این فرد مراجعه کرد، معادل صد واحد کار انباشته، از زهر نوعی خواست به او بدهید. بنابراین پول چنین کارکردی دارد و خود پول هم نمایشگر کار انباشته است» (بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۷۸). پس مناسب‌ترین تعبیر برای پول در این سطح عمومی، حواله انبار است که در هر انباری آن را قبول می‌کنند و در برابرش مقداری کار انباشته مانند صد متر پارچه که مقداری کار مجسم و متبلور است یا کار زنده مانند کارگری که پنج روز در خانه‌ای کار کند، تحویل می‌دهند (بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۷۸). از دیدگاه شهید مطهری «اسکناس مالیت دارد و سند مالیت ندارد؛ زیرا سند فقط دلیل است بر شیء دیگر و آنکه مالیت دارد، خود سند نیست. اگر سند در دست شخص تلف شود، مالش تلف نشده، ولی اگر اسکناس در دست او تلف شود، مالش تلف شده است» (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۵۷).

از نظر توتونچیان «برای دستیابی به پول کاغذی، همسنگ دستیابی به کالاها باید کار و تلاش صورت گیرد» (توتونچیان، ۱۳۸۴، ص ۱۰۳).

نظریه متالیزم (اندیشمندان نئوکلاسیک، کلاسیک و ماقبل آن): در این نظریه ارزش پول وابسته به کالایی است که به عنوان پول پذیرفته می‌شود و اگر پول به صورت اسکناس باشد، ارزش آن به ارزش ذاتی فلز پشتوانه وابسته است. ولی این نظریه، پس از بدون پشتوانه شدن پول، توانایی تبیین این مسئله که «چرا ارزش پول تحت قدرت منتشرکننده آن است و نه تحت ارزش ذاتی ماده‌ای که از آن ساخته شده است» را ندارد. (Rossi, 2007, p. 13)

نظریه چارتالیزم: در این نظریه پول بدون پشتوانه دولتی، بدون ارتباط با هیچ کالایی، به وسیله دولت برای پوشش هزینه‌هایش پدید آمده و منتشر می‌شود. (Mosler, 2010, p. 5) همچنین پول نمایانگر انتزاعی ارزش و طلبی از جامعه است و ارزش اعتباری آن ناشی از پذیرفتگی عمومی به اتکای اعتبار ناشر می‌باشد (سبحانی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۲).

امروزه مشاهده می‌گردد که انواع پول «ساعت‌های خاص: ارزش یک ساعت کار بر اساس قرارداد، مثل ساعت ایتاکا (Ithaca Hours) که بر اساس قرارداد معادل ده دلار آمریکا ارزش دارد» و «پول‌های زمانی: بر مبنای تعداد ساعت‌های انجام کار» و «سیستم پولی سالم و توانمند مکمل جامعه (system Robust complementary community currency) بر مبنای تعداد ساعت کار» همگی بر مبنای مقدار معینی از کار ارزش گذاری شده‌اند» (خلعتبری، ۱۳۸۶، ص ۹۸).

نتیجه پنجم: با توجه به انقطاع پول اعتباری از پشتوانه قانونی و تداوم ثمن قرارگرفتن آن در انواع عقود، مطابق با نتایج اول و دوم، پول اعتباری باید دارای ماهیتی ناشی از کار و تولید در اجتماع باشد؛ بدین معنا که همانند سکه طلا که ارزش حقیقی (فایده و مطلوبیت) آن وسیله مبادله قرارگرفتن، ذخیره ارزش و معیار سنجش بودن است و ارزش اقتصادی آن مبتنی بر کار

معدنکاری و ضرابکاری است، در پول اعتباری نیز که فایده و مطلوبیت آن، همان انجام وظایف پولی است، شرط داشتن ارزش اقتصادی، داشتن ماهیتی مبتنی بر کار است. نکته اینکه هر کالایی جهت داشتن ارزش اقتصادی و قبل از ورود به بازار، باید ریشه در کار داشته باشد یا سند و رسید یک کالا (کار ذخیره شده) یا کار انجام شده باشد. پس از ورود یک کالای دارای ارزش اقتصادی به بازار، بر اثر عوامل عرضه و تقاضا و در برخورد با کالاهای اقتصادی دیگر، قیمت یا ارزش مبادلاتی آن مشخص می‌گردد. در مورد پول اعتباری با توجه به انقطاع از پشتوانه و عدم لحاظ سنبودن برای کالایی خاص و اینکه پول اعتباری ثمره مستقیم کار فیزیکی نابود شده مانند سایر کالاها نیست، استنباط می‌گردد که پول اعتباری سندی دال بر وجود کار فیزیکی نابود شده است. بنابراین در این مرحله به بررسی چگونگی ارزشمندی سند در عوض کار معین پرداخته شده است.

د) ماهیت سند در عوض کار معین

برای نمونه یک کارخانه تولید نان در نظر گرفته می‌شود که بابت دستمزد کارگران خود، از سندهایی که خود چاپ می‌کند، استفاده می‌کند؛ مثلاً به ازای هر هشت ساعت کار یک سند با عدد یکصد، در سال اول پرداخت می‌کند. بنابراین ماهیت حقیقی آن سند، میزان کار تولید نان است. حال اگر آن کارخانه عیار سند خود را تغییر دهد و به ازای هر هشت ساعت کار یک سند با عدد دویست در سال دوم پرداخت کند، استاندارد و موازنه قبلی تغییر کرده است و در زمان تبدیل سندها به یک کالای دارای ارزش حقیقی، به تاریخ سند توجه خواهد شد؛ برای نمونه کالای پرداختی برای سند به عدد صد با تاریخ سال اول برابر کالای پرداختی برای سند به عدد دویست با تاریخ سال دوم می‌باشد. نتیجه اینکه «اولاً ماهیت حقیقی این نوع سند، همان ماهیت نوع کار انجام گرفته برای آن است؛ ثانیاً عدد مندرج بر سند، استاندارد برای اندازه‌گیری میزان ماهیت آن است و تا زمانی

که واضح استاندارد، آن استاندارد را تغییر ندهد، آن استاندارد پابرجا خواهد بود». بنابراین در وهله اول باید به این نکته توجه گردد که ناشر این نوع سند تولیدکننده چه کالایی در جامعه است. با توجه به اینکه حاکمیت ناشر پول اعتباری است، در مرحله بعد به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که نقش حاکمیت در جامعه تولید چه نوع کالایی است.

ه) نقش حاکمیت در جامعه

خداوند در مورد حاکمان در زمین می‌فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ: کسانی که اگر آنها را در زمین تسلط و توان دهیم، نماز به پا می‌دارند و زکات می‌پردازند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند» (حج: ۴۱). این آیه ضمن بیان ویژگی حکومت اسلامی، ویژگی رهبران و مسئولان آن را نیز بیان می‌دارد که نماز را برای قرب به پروردگار، زکات را برای گسترش عدالت اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر را برای مبارزه با مظاهر فسق و فجور و زمینه‌سازی برای رشد خوبی‌ها باید زنده نگه دارند. حضرت علی^(ع) می‌فرمایند: «مردم را امیر و فرمان‌روایی باید، خواه نیکوکار و خواه بدکار که مؤمن در سایه حکومت او به کار خود پردازد و کافر از زندگی خود تمتع گیرد. تا زمان هر يك به سرآید و حق بیت‌المال مسلمانان گرد آورده شود و با دشمن پیکار کنند و راه‌ها امن گردد و حق ضعیف را از قوی بستانند و نیکوکار بیاساید و از شر بدکار آسوده ماند» (نهج‌البلاغه، خطبه ۴۰). از لحاظ تاریخی نیز با بزرگ‌ترشدن اجتماع قبیله‌ها و تخصصی‌ترشدن کارها، وظیفه حفاظت از قبیله و تأمین امنیت و کالاهای عمومی، زیر نظر سران قبیله، بر عهده قشر خاصی نهاده شد. دستمزد این قشر خاص به صورت مشارکتی توسط افراد قبیله (پرداخت مالیات) تأمین گردیده و سران قبیله (حاکمیت) به عنوان واسط بین عوامل تولید کالاهای عمومی و سایر افراد فعالیت می‌نمودند. پس آنچه به اخذ مالیات از طرف حاکمیت مشروعیت می‌بخشد، تولید و

ارائه امنیت و خدمات و کالاهای عمومی است؛ یعنی کالاهای عمومی در کنار کالاهای دیگر در جامعه با کار و زحمت تولید می‌شوند و در بازار مورد مبادله قرار می‌گیرند. لذا وظیفه حاکمیت در حوزه پولی این است که به عنوان یک شخص امین و تنظیم‌گر، مالیات را دریافت و دستمزد عوامل تولید امنیت و کالاهای عمومی را پرداخت نماید. در نتیجه نقش حکومت در جامعه تولید امنیت - به معنای عام کلمه - است.

۵. نتایج

الف) ماهیت پول

نتایج بیانگر این مطلب‌اند که ماهیت پول‌های اعتباری اولاً باید بر ماهیتی که ریشه در کار دارد، بنا نهاده شده باشد؛ ثانیاً استاندارد سنجش مقدار مشخصی از نیروی کار باشد. به عبارت دیگر اعداد روی اسکناس، معادل مقادیر مشخص زمانی از کار انجام‌شده می‌باشند. در بررسی هزینه‌های حاکمیت مشاهده می‌گردد تنها موردی که حاکمیت اعتباراً مابه‌ازای کار و زحمتی مشخص، اقدام به تقدیم یک کالای با ارزش اقتصادی می‌نماید، پرداخت پول اعتباری برای جبران زحمت کارکنان تولید امنیت و کالاهای عمومی است که این کالاها نمی‌توانند ارزش اقتصادی در خود ذخیره کنند و پرداخت پول اعتباری بابت این هزینه، هیچ کالایی را به خزانه حاکمیت وارد نمی‌کند؛ بلکه نوعی تولید در اجتماع است که منافع آن کل جامعه را فرامی‌گیرد. بنابراین در این موقعیت خاص (پرداخت دستمزد تولید امنیت و کالاهای عمومی توسط حاکمیت) است که پول اعتباری مابه‌ازای کار و زحمتی که نابود شده است، پرداخت می‌گردد. حاکمیت مطابق با استاندارد خاصی، میزان مشخصی از ارزش اقتصادی (ارزشی که به واسطه کار و زحمت به دست آمده است) را معادل عدد اسمی مشخصی از پول اعتباری تعریف می‌کند. درحقیقت حاکمیت یک سنجه و وسیله اندازه‌گیری برای

اندازه‌گیری میزان کار تولید کالاهای عمومی غیرقابل ذخیره ابداع کرده است. تفاوت بارز آن با سایر سنجه‌ها مانند ساعت، متر و ترازو در آن است که سنجه‌های مذکور دارای یک استاندارد همیشه ثابت در اندازه‌گیری پارامترهایی هستند که برای آن تعریف شده‌اند؛ در حالی که حاکمیت هر ساله استاندارد سنجه خود را تغییر می‌دهد؛ برای مثال در یک سال، صد واحد پول اعتباری را معادل هشت ساعت کار تعریف می‌کند و در سال بعد ۱۲۰ واحد پول اعتباری را معادل هشت ساعت کار تعریف می‌کند. نکته این است که تعداد ساعات کار ملاک و اساس مقدار ماهیت است نه عدد قراردادشده برای آن.

بنابراین هر واحد پولی، مقیاس استاندارد برای اندازه‌گیری مقدار مشخصی از کار تولید امنیت و کالاهای عمومی است که این مقیاس توسط حاکمیت اعتبار می‌شود. هنگامی که بر اثر وقوع تورم، حاکمیت استاندارد مقیاس خود را بر هم می‌زند و موازنه قبلی بین واحد پولی و مقدار مشخصی از کار را تغییر می‌دهد، درحقیقت واحد پولی قبلی را از دور خارج کرده و واحد پولی جدیدی را وارد بازار کرده است که عیار ماهیت آن با واحد پولی قبلی متفاوت است، هرچند از نظر عدد اسمی با یکدیگر برابرند؛ برای نمونه حاکمیت، کار به مدت سی روز را معادل مبلغ صد واحد پول اعتباری قرار می‌دهد. اگر حاکمیت به عنوان جبران تورم، دستمزدها را ۳۰ درصد افزایش دهد، صد واحد پول اعتباری که در استاندارد قبلی معادل سی روز کار تعریف و اعتبار شده بود، در استاندارد جدید معادل ۲۳ روز کار توسط مرجع ناشر و اعتبارکننده، تعریف و اعتبار می‌شود. بنابراین هرچند عدد اسمی آن همان صد واحد پول اعتباری است، عیار آن کاهش یافته است.

بنابراین با توجه به نقش اصلی حاکمیت در جامعه (تولید امنیت و کالاهای عمومی) و با توجه به نتایج بخش ماهیت ارزش سند، ماهیت پول

اعتباری میزان کار انجام‌شده برای تولید امنیت و کالاهای عمومی است و این ماهیت یک کالای قیمی است و قیمت آن دستمزد پرداختی به کارگزاران و کارکنان حاکمیت است.

ب) مسئولیت مدیون و معیار جبران در کاهش ارزش پول

در پرداخت دیون آنچه به ذمه می‌آید، پرداخت میزان معینی از ذات و ماهیت است. با توجه به انتشار پول اعتباری توسط حاکمیت و نقش اصلی حاکمیت در جامعه (تولید امنیت و کالاهای عمومی)، ماهیت پول اعتباری میزان کار انجام‌شده برای تولید امنیت و کالاهای عمومی است. بنابراین پرداخت دیون، باید با نرخ افزایش دستمزد کارگزاران و کارکنان حاکمیت که هر ساله اعلام می‌گردد، تعدیل شود و آنچه به ذمه مدیون می‌آید، پرداخت واحد پولی تعدیل‌شده توسط نرخ افزایش دستمزدهاست.

ج) مسئولیت سایر نهادها در جبران کاهش ارزش پول

با توجه به اینکه حاکمیت ناشر پول اعتباری است، در ابتدا به ذهن متبادر می‌شود که مسئولیت حفظ ارزش پول بر عهده حاکمیت است؛ اما با توجه به نتیجه نهایی چپستی ماهیت پول در این پژوهش، ماهیت پول اعتباری، کار تولید امنیت است و مانند سایر کالاها یا خدمات، ارزش نسبی آن نسبت به سایر کالاها یا خدمات، تحت تأثیر عوامل طبیعی یا مصنوعی موجود در بازار دچار تغییر می‌گردد؛ برای نمونه اگر در یک دوره اقتصادی، مقدار نقدینگی در یک اقتصاد ثابت باشد، ولی عرضه کل کالاها و خدمات کاهش یافته باشد، ارزش نسبی پول اعتباری در برابر سایر کالاها دچار کاهش می‌گردد و در اصطلاح اقتصاد دچار تورم می‌گردد. بنابراین در زمینه مسئولیت سایر نهادها در جبران کاهش ارزش پول این طور بیان می‌شود: «در صورتی که تغییر ارزش پول اعتباری در اثر عوامل طبیعی بازار مانند تغییرات نرخ ارز و نرخ طلا در بازار

جهانی، تغییر در عرضه و تقاضای کل اقتصاد و یا عواملی مانند تحریم و جنگ باشد، هیچ نهادی، مسئولیتی جهت جبران کاهش ارزش پول بر عهده ندارد؛ اما در صورت هر گونه دخالت مصنوعی در بازار، بر خلاف اصول اسلامی در تنظیم روابط میان عوامل اقتصادی، عامل مداخله‌گر ملزم به جبران کاهش ارزش پول به میزان فاصله نرخ رشد دستمزد تا نرخی که در صورت عدم مداخله، به صورت طبیعی در بازار حاصل می‌گردید، می‌باشد». برای نمونه در صورت خلق پول توسط سیستم بانکی که موجب برهم‌زدن تعادل طبیعی بازار می‌گردد و نیز بر خلاف آموزه‌های اسلام می‌باشد، حاکمیت ملزم به جبران کاهش ارزش پول به میزان فاصله نرخ رشد دستمزد تا نرخی است که در صورت عدم خلق پول، به صورت طبیعی در بازار حاصل می‌گردید.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بروز تورم و کاهش ارزش پول‌های اعتباری موجب پدیدارشدن مسائل مختلف حقوقی، اقتصادی و اجتماعی گردیده است. از جمله مهم‌ترین این مسائل چگونگی جبران کاهش ارزش پول می‌باشد. با توجه به اینکه این پژوهش در حوزه اقتصاد اسلامی است، در ابتدا به تجزیه و تحلیل چرایی و فلسفه صدور احکام در مورد دیونی که موضوع آنها پول حقیقی (دینار و درهم) بود، پرداخته شد و این نتیجه محقق شد که «پول‌های کالایی قبل از پول‌بودن، به عنوان کالا در جامعه وجود داشته‌اند و احکام عمومی مربوط به دین، دقیقاً مانند سایر کالاها در مورد آنها نیز وجود داشته است و پس از توافق جامعه بر پول‌بودن آنها، این احکام هیچ تغییری نیافته‌اند». برای نمونه اگر قبل از اینکه طلا و نقره به عنوان پول در جامعه اعتبار شوند، مورد دین قرار می‌گرفتند. آنچه در بازپرداخت دین اهمیت داشت، میزان وزن و عیار ماهیت آنها یعنی فلز طلا و نقره بود و تغییر قیمت در آنها

به ضمان نمی‌آمده است. پس از توافق بر پول بودن آنها، این حکم هیچ تغییری نداشته و همان میزان وزن و عیار ماهیت آنها، بدون در نظر گرفتن تغییرات قیمت، مورد ضمان بوده است. این حکم در مورد همه کالاهایی که مورد دین قرار می‌گیرند، قابل تعمیم است و در بازپرداخت همه انواع کالا، میزان مشخصی از میزان وزن و عیار ماهیت کالا، فارغ از تغییرات قیمتی آن، مورد ضمان می‌باشد و پرداخت هر گونه مازاد بر اصل ماهیت مورد دین، ربا محسوب می‌گردد.

بنابراین برای رسیدن به پاسخ پرسش‌ها مسئولیت و معیار جبران کاهش ارزش در پول‌های اعتباری، ابتدا ماهیت پول‌های اعتباری مورد بررسی قرار گرفت. با تجزیه و تحلیل داده‌ها این نتیجه محقق شد که اولاً همه انواع کالا در حقیقت نوعی هدیه از جانب خداوند متعال‌اند که در طبیعت برای انسان به امانت گذاشته شده‌اند تا انسان از طریق کار جسمی یا ذهنی بتواند این کالاها را تحصیل کند. ثانیاً در مورد پول‌های اعتباری، حاکمیت «اعتباراً به جانشینی خداوند متعال» با پشتوانه قدرت سیاسی و اقتصادی خود، کالایی (پول اعتباری) را خلق و تولید می‌کند. با توجه به وظیفه اصلی حاکمیت یعنی تولید امنیت و کالاهای عمومی، این پول منتشره، برای اولین بار به کارکنان حاکمیت به ازای دستمزد تولید امنیت و کالاهای عمومی پرداخت می‌گردد؛ بدین معنا که اگر طبیعت به ازای کار یک کارگر در معدن به او طلا می‌دهد، حاکمیت به ازای کار کارکنان در تولید کالاهای عمومی به آنها پول اعتباری اعطا می‌کند. به عبارت دیگر اگر منشأ ارزش حقیقی طلا، فلز طلا و منشأ ارزش اقتصادی آن وابسته به میزان کار تحصیل آن باشد، منشأ ارزش حقیقی پول اعتباری، قدرت سیاسی و اقتصادی حاکمیت و منشأ ارزش اقتصادی آن، میزان کار برای تولید کالاهای عمومی است که توسط کارکنان انجام می‌گردد.

جدول شماره (۱) مقایسه ماهیت پول حقیقی و اعتباری

نام	خالق	پشتوانه	ماهیت	منشأ ارزش اقتصادی	نوع کالا	نحوه پرداخت
پول حقیقی (دینار)	خداوند متعال	فلز طلا	فلز طلا	کار معدنکاری و ضرابکاری	مثلی	وزن و عیار معین از فلز طلا
پول اعتباری	حاکمیت	پشتوانه اقتصادی و سیاسی	امنیت	کار تولید امنیت	قیمی	دستمزد ساعت معین از کار تولید امنیت

منبع: یافته‌های پژوهش

در نتیجه در پاسخ به این پرسش که «ماهیت پول اعتباری چیست» باید گفت «ماهیت پول اعتباری میزان معینی از کار تولید امنیت و کالاهای عمومی است؛ یعنی حاکمیت سنجه و استاندارد برای اندازه‌گیری ارزش تولید کالاهای عمومی قرار داده است؛ مثلاً هشت ساعت از کار یک معلم را معادل هزار واحد پول اعتباری تعریف نموده است. این استاندارد را می‌توان «استاندارد کار- واحد پول اعتباری» نام‌گذاری کرد. پاسخ به پرسش دوم این پژوهش یعنی «مسئولیت جبران کاهش ارزش پول در قراردادهای مدت‌دار بر عهده کیست»، آن است که «جبران به میزان افزایش نرخ دستمزد کارکنان بر عهده مدیون است. همچنین در صورتی که تغییر ارزش پول اعتباری بر اثر عوامل طبیعی بازار باشد، هیچ نهادی مسئولیتی جهت جبران کاهش ارزش پول بر عهده ندارد. اما در صورت هر گونه دخالت مصنوعی در بازار، بر خلاف اصول اسلامی در تنظیم روابط میان عوامل اقتصادی، عامل مداخله‌گر ملزم به جبران کاهش ارزش پول به میزان فاصله نرخ رشد دستمزد تا نرخ که در صورت عدم مداخله، به صورت طبیعی در بازار حاصل می‌گردید، می‌باشد».

جهت پاسخ به پرسش سوم این پژوهش یعنی «معیار مناسب جهت جبران کاهش ارزش پول چیست»، طبق مطالب مذکور، معیار مناسب جهت جبران توسط مدیون، نرخ افزایش دستمزد کارکنان است. این نرخ شامل دستمزد کارکنان همه قوا و نهادهای حاکمیت می‌شود که به‌نحوی در تولید کالاهای عمومی دخالت دارند. این نرخ با تقسیم دو میانگین وزنی ساده از دستمزد کارکنان که در دو دوره متوالی به ثبت رسیده است، قابل تحصیل است و بر خلاف نرخ تورم، هیچ‌گونه ابهامی در اندازه‌گیری که موجب غرری شدن آن گردد، وجود ندارد و کاملاً معین و مشخص است.

از دیگر امتیازهای نتایج این پژوهش تبیین رفتارهای مرتبط با پول است. اثبات این نظریه که ماهیت پول اعتباری کار تولید امنیت و کالاهای عمومی است، بیانگر آن است که ماهیت پول اعتباری مانند سایر کالاهای اقتصادی ریشه در کار و تلاش دارد و ملاک تعدیل در پرداخت دیون، فارغ از کوتاه‌مدت و بلندمدت، خفیف و شدید یا قبل و بعد از سررسید دین بودن، نرخ تغییر دستمزد کارکنان حاکمیت است. همچنین در پاسخ به این ایراد که اگر پول اعتباری نوعی سند است، چرا با نابودی سند، دیگر هیچ‌گونه دارایی برای دارنده آن اثبات نمی‌گردد، بیان می‌شود که با توجه به اینکه پول اعتباری سند کار فیزیکی نابودشده در تولید امنیت است و این نوع کار قبل از صدور سند نابود شده است، لذا در صورت نابودی سند، در واقعیت هیچ چیز دیگری باقی نمی‌ماند. همچنین در ارتباط با موضوع بازپرداخت دیون ارزی، باید به تغییرات نرخ دستمزد کارکنان حاکمیت در کشور صادرکننده ارز توجه نموده و متناسب با تغییرات آن، اقدام به تصفیه دیون ارزی نمود.

نمودار شماره (۱) به طور خلاصه فرایند حقوقی - اقتصادی ماهیت و نحوه جبران کاهش ارزش پول را مبتنی بر متدولوژی انجام‌شده نشان می‌دهد.

نمودار شماره (۱) فرایند حقوقی-اقتصادی ماهیت و نحوه جبران کاهش ارزش پول

منبع: یافته‌های پژوهش

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ گونه حامی مالی ندارد.

سهام نویسنده در پژوهش

نویسنده مسئولیت کامل طراحی، اجرا، نگارش و تأیید نهایی مقاله را بر عهده داشته است.

تضاد منافع

نویسنده اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارد.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم.

ابوالحسن محمد بن حسین، ملقب به سید رضی (گردآورنده) (۱۳۸۳). نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی، چ ۴، قم: مؤسسه چاپ الهادی.

احمدوند، معروفعلی (۱۳۸۲). مروری بر ماهیت‌شناسی پول و دیدگاه فقیهان. نشریه فقه، ۱۰، (۳۶).

اسمیت، آدام (۱۳۵۷). ثروت ملل. ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، چ ۱، تهران: انتشارات پیام. اصفهانی، سیدابوالحسن (۱۴۲۲ ق). وسیله النجاه. چ ۱، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام (ع).

افتخار جهرمی، گودرز، و حسینی پویا، سیدمحسن (۱۳۹۴). تحلیل و نقد اقوال فقهی پیرامون خسارات کاهش ارزش پول پس از تأخیر در تأدیه. فصلنامه تحقیقات حقوقی، (۷۱).

امین عاملی، سیدمحسن (۱۴۲۱ ق). اعیان الشیعه. ج ۱، بیروت: انتشارات دار التعارف.

امینی، علیرضا، و سماواتی، عباس (۱۳۸۶). موضوع‌شناسی پول و جایگاه آن در احکام فقهی کاهش ارزش پول. فصلنامه پژوهشی جستارهای اقتصادی، ۴ (۸).

انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن.

بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۹). ربا در اسلام. چ ۱، تهران: دفتر انتشارات اسلامی.

توتونچیان، ایرج (۱۳۸۴). پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. چ ۲، تهران: توانگران.

توسلی، محمداسماعیل (۱۳۹۶). تبیین ماهیت پول در چهارچوب «نظریه اعتباریات علامه طباطبایی». نشریه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، (۷).

توسلی، محمداسماعیل، و نصر اصفهانی، محمد (۱۳۹۹). بررسی فقهی جبران کاهش ارزش

- پول (با رویکرد مبنایی تحلیل ماهیت پول). نشریه مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۲ (۲).
- حبیبی تبار، حسین، و قاضی‌زاده، ارکیده (۱۴۰۱). مسئولیت مدنی ناشی از جبران کاهش ارزش پول در فقه امامیه و حقوق ایران. نشریه مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۸ (۱).
- حسامی، امیرعباس (۱۳۹۵). تبیین فقهی ضمان حاکمیت اسلامی در جبران کاهش ارزش پول. نشریه بلاغ مبین، (۴۸).
- خلعتبری، فیروزه (۱۳۸۶). ارزش گذاری بر پول ملی: نگاهی به سیاست ارزش گذاری بر ریال ایران. نشریه راهبرد، (۴۶).
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ریکارودو، دیوید (۱۳۷۴). اصول اقتصاد سیاسی و مالیات ستانی. ترجمه حبیب‌الله تیموری، تهران: نشر نی.
- سبحانی، حسن، و درودیان، حسین (۱۳۹۴). ارزیابی انتقادی رویکردهای موجود در هستی‌شناسی پول: ارائه تفسیری بدیل. نشریه اقتصاد اسلامی، ۱۵ (۵۷).
- سعد، عبدالمقصود (۲۰۲۳). اثر تغییر ارزش پول بر قرارداد قرض بین قانون مدنی و فقه اسلامی. نشریه تحقیقات فقهی و حقوقی، (۳۵).
- شاکری، عباس، مؤمنی، فرشاد، سبحانی، حسن، و بشارتی، بشری (۱۳۹۹). کنکاشی در چگونگی ارزش پول از منظر یک اقتصاد بدون بهره پولی بررسی تطبیقی با اقتصاد کلاسیک. نشریه معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۱ (۲).
- شمس، عبدالله (۱۳۷۳). آیین دادرسی مدنی. ج ۱، تهران: انتشارات دراک.
- شیخ صدوق (۱۴۱۶ ق)، التوحید. تصحیح سیدهاشم حسینی. ج ۵، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- عبدالرحمن، عبدالله بن عبدالعزیز (۲۰۲۴). پیوند بدهی به سطح قیمت. نشریه دانشکده شرع و حقوق تفهنا الاشراف، (۲۸).
- عمید، حسن (۱۳۹۰). فرهنگ فارسی عمید. ج ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فرزین‌وش، اسدالله، و ندری، کامران (۱۳۸۱). ربا، بهره قراردادی و بهره طبیعی (نقد مفهوم بهره در نظریات اقتصادی متفکرین مسلمان). نشریه تحقیقات اقتصادی، (۶۰).
- کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۸). آدام اسمیت و ثروت ملل. ج ۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲). عقود اذنی - وثیقه‌های دین. ج ۴، چ ۴، تهران: شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷). دوره مقدماتی عقود مدنی درس‌هایی از عقود معین. ج ۱، چ ۱۱، تهران: انتشارات گنج دانش.
- کتابی، احمد (۱۳۶۷). تورم (ماهیت، علل، آثار و راه‌های مقابله با آن). چ ۲، تهران: انتشارات اقبال.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). فروع کافی. ج ۵، چ ۴، تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه.

تحلیل حقوقی - اقتصادی ماهیت و نحوه جبران کاهش ارزش پول در اقتصاد اسلامی

محقق اردبیلی، احمد (۱۴۰۵ق). مجمع الفائده والبرهان فی شرح ارشاد الاذهان. قم: انتشارات اسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۴۰۳ق). بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات حکمت. مطهری، مرتضی (۱۳۶۴). ربا، بانک، بیمه. چ ۱، تهران: انتشارات صدرا.

موسایی، میثم (۱۳۸۴). بررسی دلایل جبران کاهش قدرت خرید پول. پژوهش نامه بازرگانی، (۳۴).

موسویان، سیدعباس، و میثمی، حسین (۱۳۹۶). نظریه «اختصاص جبران کاهش ارزش پول به بعد از سررسید». نشریه معرفت اقتصاد اسلامی، ۹ (۱).

موسوی خمینی (بی تا)، روح الله. تحریر الوسیله. ج ۲، چ ۱، قم: مؤسسه دارالعلم. هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۷۴). احکام فقهی ارزش پول. مجله فقه اهل بیت (ع)، (۲).

یوسفی، احمدعلی (۱۳۷۷). ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن. چ ۱، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

یوسفی، احمدعلی (۱۳۸۰). تحلیل تاریخی تورم و کاهش ارزش پول. فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، ۱ (۲).

یوسفی، احمدعلی (۱۳۸۱). جبران کاهش ارزش پول در دیون و روابط مالی. فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، ۲ (۶).

Aspromourgos, Tony (1996). *On The Origins of Classical Economics*. Routledge.

Ingham, G. K. (2004). *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.

Mosler, W. (2010). *Soft currency economics*. In: <http://moslereconomics.com/mandatory-readings,soft-currency-economics>.